



*Notre metro bien connu... Image choquante de #maelbeek ...*

Alxdm @alxdm



*22 maart 2016 #Zaventem en #Maalbeek*

KV Tervuren-Duisburg @kvt\_d

# 3 Terroristische aanslagen in Brussel

*Elga Sikkens*

## 3.1 Inleiding

Op 22 maart 2016 vinden in Brussel twee terroristische aanslagen plaats. Op de Brusselse luchthaven Zaventem en op het metrostation Maalbeek brengen zelfmoordterroristen hun bagage tot ontploffing wat leidt tot de dood van 32 mensen en 340 gewonden. ‘Wat we vreesden, is gebeurd’, zegt de Belgische premier Charles Michel tijdens de eerste persconferentie na de aanslagen. Uit vrees voor vervolgaanslagen wordt op dat moment al het openbaar vervoer in de Belgische hoofdstad stilgelegd en worden inwoners opgeroepen om binnen te blijven. Deze maatregelen hebben een grote impact op de samenleving en het roept de vraag op of terroristen daarmee niet juist in de kaart worden gespeeld. Een ander dilemma dat we terugzien in deze casus is de invloed van de vrees voor vervolgaanslagen op de eerste hulpverlening. In dit hoofdstuk zetten we beide dilemma’s uiteen.<sup>30</sup> Het hoofdstuk is gebaseerd op een uitgebreide reportage in *De Standaard* met interviews met bestuurders, hulpverleners en slachtoffers, en ook op andere Belgische en Nederlandse nieuwsberichten.

## 3.2 Feitenrelaas

Na de aanslagen in Parijs op vrijdag 13 november 2015 begint er een klopjacht op mogelijke betrokkenen. Een aantal medeplichtigen zou

<sup>30</sup> Met dank aan Menno van Duin en Vina Wijkhuijs voor hun suggesties en feedback op eerdere conceptversies.

zich ophouden in zogenoemde *safe houses* in Brussel. Tussen 21 en 25 november 2015 gaat Brussel daarom in *lockdown*: scholen en winkels blijven dicht en het openbaar vervoer wordt stilgelegd.<sup>31</sup> Tijdens een grootschalige antiterreuractie op 18 maart 2016 worden vijf verdachten van de aanslagen in Parijs gearresteerd in de Brusselse wijk Molenbeek. Naar later zal blijken heeft dit een andere groep terroristen nerveus gemaakt. Deze groep kiest ervoor hun plannen sneller en elders dan aanvankelijk de bedoeling was, uit te voeren.<sup>32</sup>

#### *Aanslag internationale luchthaven Zaventem*

Op 22 maart 2016 om 7.30 uur stopt er een taxi voor de deur van een appartement in de Brusselse wijk Schaarbeek. Drie mannen komen naar beneden met vijf zware reistassen. Twee tassen passen niet in de kofferbak. De taxichauffeur weigert daarom de tassen mee te nemen en de koffers blijven achter in het appartement. Later zal blijken dat ook deze gevuld waren met explosieven.

Bij de luchthaven aangekomen laden de drie mannen hun koffers op drie bagagewagentjes. Eenmaal in de vertrekhal komt om 7.58 uur de eerste bom tot ontploffing. Amper 15 seconden later ontploft ook de tweede bom. De derde en zwaarste bom gaat om onbekende reden niet af. Twee terroristen komen bij de aanslag om het leven. De derde persoon laat zijn koffer achter en slaat op de vlucht. De twee explosies in de vertrekhal van Zaventem kosten aan zestien mensen het leven.

Het eerste halfuur na de aanslag krijgt de meldkamer honderden oproepen binnen van mensen die zich hebben verstopt in kantoren, op toiletten en achter incheckbalies. Ondertussen alarmeert de meldkamer de brandweerkorpsen van Zaventem, Vilvoorde en Brussel om uit te rukken naar de luchthaven. Een brandweerteam dat vanwege een automatisch brandalarm onderweg is naar een ander gebouw

31 *The Guardian*, 9 januari 2016. World: Europe: Belgium: Safe to talk? Brussels invites foreigners to call city and chat to locals. Op 31 juli 2017 ontleend aan <https://www.theguardian.com/world/2016/jan/09/call-brussels-foreigners-invited-to-speak-to-locals-safety-fears-terrorism-belgium>.

32 Oorspronkelijk zouden zij een aanslag willen plegen tijdens het EK in Frankrijk of op Schiphol, zogaande geruchten. Bron: *AD*, 25 augustus 2015. Nieuws: Buitenland: Terroristen Zaventem wilden aanslag plegen op Schiphol. Op 31 juli 2017 ontleend aan <http://www.ad.nl/buitenland/terroristen-zaventem-wilden-aanslag-plegen-op-schiphol-a9902e5e/>.

ziet boven de terminal een rookpluim en is als eerste ter plaatse. Een ander korps krijgt rond 08.00 uur een oproep dat er op de luchthaven een explosie heeft plaatsgevonden; onderweg horen ze dat het om een aanslag gaat. Ondertussen zijn er ook drie ambulances en twee artsen onderweg. De eerste ambulances zijn om 08.30 uur ter plaatse.

Op de luchthaven wordt een crisiscentrum ingericht en het bevel klinkt om te evacueren. Op dat moment moet worden beslist waar de slachtoffers naartoe te brengen. Na kort overleg wordt besloten om de bestaande procedures te volgen en de slachtoffers naar een vooruitgeschoven medische post in de brandweerkazerne op de luchthaven te brengen. Om 8.06 uur vraagt de luchthaven aan de luchtverkeersleiding Belgocontrol om de vertrekkende vliegtuigen op de grond te houden en de aankomende toestellen rondjes te laten vliegen. Om 8.36 uur besluit de directeur van de luchthaven om de luchthaven te sluiten.

#### *Vrees voor meer aanslagen*

Om 8.29 uur roept de burgemeester van Zaventem het provinciaal crisiscomité samen. Daarnaast wordt het federaal crisiscentrum in stelling gebracht. Via videoconferentie staan beide crisisteams de hele dag met elkaar in contact. De minister-president van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, Rudi Vervoort, kondigt om 8.27 uur het rampenplan af. Men vreest op dat moment nog meer aanslagen. Het kabinet van de Brusselse minister-president vraagt rond 08.30 uur aan het crisiscentrum of de Brusselse metro moet sluiten. Om 8.45 uur bevestigt het crisiscentrum dat sluiting van de metrolijnen het beste is. De minister-president krijgt dat te horen om 8.57 uur. Er wordt dan besloten dat de metro dichtgaat om geen risico te lopen, maar het is te laat. Een kwartier later blaast een zelfmoordterrorist zich op in een metrostel op station Maalbeek.

#### *Aanslag metrostation Maalbeek*

Eerder diezelfde ochtend gingen twee mannen op weg richting metrostation Petillon. Beiden dragen een rugzak waarvan er één in ieder geval vol zit met explosieven. Bij de kaartautomaat gaan zij uiteen. Een van hen stapt op metrolijn 5 en laat zich om 9.11 uur, bij het wegrijden vanaf metrostation Maalbeek, ontploffen in het metrostel. Bij de aanslag op station Maalbeek komen 15 mensen om het leven.

Om 9.12 uur beginnen alle telefoons in het crisiscentrum van de federale overheid te rinkelen. De directeur van de Brusselse metro belt en snel wordt er een aantal beslissingen genomen: het metronet wordt stilgelegd, de reizigers en het personeel geëvacueerd en de voertuigen in veiligheid gebracht. In 35 minuten is de evacuatie voltooid en om 9.51 uur sluiten alle metrostations. In het crisiscentrum wordt besloten om het treinverkeer buiten Brussel niet stil te leggen. Wel worden mensen geadviseerd om binnen te blijven: het openbaar vervoer ligt op dat moment plat, dus als iedereen naar huis zou gaan, zou dat voor een enorme verkeerschaos zorgen. Om 10.35 uur tweet premier Michel daarom: ‘Wij vragen aan de bevolking om op hun bestemming te blijven.’

#### *Geen lockdown*

Na de aanslagen in Parijs, in november 2015, hadden de daders zich verschanst in de Belgische hoofdstad. De Belgische nationale veiligheidsraad wist zich toen niet goed raad met de situatie en daarom werd de hele stad afgesloten. Dit had grote gevolgen voor het openbare leven in Brussel en dat mocht niet nogmaals gebeuren. De federale regering besluit daarom dat scholen en kinderdagverblijven gewoon open blijven. Wel gaan de schooldeuren uit voorzorg op slot. Ambtenaren worden binnen geroepen, maar de stadsdiensten blijven open. Ook zullen evenementen gewoon doorgaan en blijven winkelcentra open. Voor de ziekenhuizen en scholen geldt wel een verhoogde waakzaamheid.

#### *Na de aanslagen*

Diezelfde avond komen op het Beursplein in Brussel mensen bijeen om samen te rouwen en het verdriet te verwerken. Mensen tekenen er met krijt boodschappen op de grond.<sup>33</sup> Koning Filip richt zich om 19.00 uur via de televisie tot de bevolking. Hij spreekt een korte kernboodschap: ‘We moeten het vertrouwen in onszelf behouden, vertrouwen is onze kracht.’ Ook de regering geeft de boodschap dat terroristen het land niet mogen verlammen. Zij zetten alles op alles om 23 maart zo normaal mogelijk te laten verlopen, en dat lukt.

<sup>33</sup> *Belga*, 13 september 2016. Half jaar na de aanslagen in Brussel: wat weten we, wie zit vast en wat moet nog gebeuren? Op 31 juli 2017 ontleend aan <http://www.demorgen.be/binnenland/half-jaar-na-de-aanslagen-in-brussel-wat-weten-we-wie-zit-vast-en-wat-moet-nog-gebeuren-b64bef51/>.

### 3.3 Eigen veiligheid eerst?

Op het moment dat de eerste hulpverleners onderweg zijn naar het vliegveld waar zojuist twee explosies hebben plaatsgevonden, horen zij dat het om een aanslag gaat. Twee bommen zijn kort na elkaar afgegaan en er liggen meerdere slachtoffers zwaargewond in de vertrekhal. Er bestaat twijfel of zij de vertrekhal veilig binnen kunnen gaan of dat er nog meer aanslagen zullen volgen. In de afgelopen jaren vonden in West-Europa immers vaker aanslagen plaats waarbij van vervolgaanslagen sprake was, zoals in Madrid (2004), London (2005) en Parijs (2015). Deze aanslagen hadden een meervoudig karakter: meerdere daders pleegden gelijktijdig of kort na elkaar aanslagen op diverse plaatsen in de stad. Dit heeft tot gevolg dat we nu altijd bedacht zijn op vervolgaanslagen. Een dilemma waar hulpverleners dan ook mee worstelen, is of zij veilig ter plaatse kunnen gaan of moeten vrezen voor vervolgaanslagen. En wat weegt in deze kwestie zwaarder: de hulpverlening aan slachtoffers of de eigen veiligheid? Kunnen zij, zonder gevaar voor eigen leven, hulp verlenen aan de slachtoffers?

Het dilemma 'eigen veiligheid' is niet uniek voor een terroristische dreiging of aanslag; ook in andere situaties voelen hulpverleners zich soms bedreigd en kan hun veiligheid in het geding zijn. Zo worden rond de jaarwisseling politiemensen, brandweermensen en ambulancepersoneel regelmatig bekogeld met vuurwerk.<sup>34</sup> En ook in extremere situaties, zoals bij het schietdrama in het winkelcentrum in Alphen aan den Rijn, moesten hulpverleners een afweging maken tussen snel handelen om slachtoffers te helpen en de eigen veiligheid (zie Van Duin et al., 2012). De eigen veiligheid versus het helpen van slachtoffers is dus een vaker voorkomend thema. Toch lijkt de dreiging bij terrorisme veel onzichtbaarder. Elke achtergebleven tas of koffer kan immers explosieven bevatten. En laat je als hulpverlener een slachtoffer in levensgevaar achter als het gerucht gaat dat er nog een bom is? De analyse die volgt, brengt het dilemma in kaart zonder te pretenderen dat er daadwerkelijk een oplossing bestaat voor een dergelijke tweestrijd.

<sup>34</sup> Rijksoverheid, 17 januari 2017. Nieuws: Geweld tegen hulpverleners tijdens jaarwisseling onacceptabel. Op 31 juli 2017 ontleend aan <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2017/01/17/geweld-tegen-hulpverleners-tijdens-jaarwisseling-onacceptabel>.

*Vrees voor vervolgaanslagen*

In de eerste uren nadat er twee bommen op Zaventem en een bom in Maalbeek waren afgegaan, werd er gevreesd dat er nog ergens een bom zou afgaan, net als bij de aanslagen in Madrid in 2004. Een ander scenario waarmee rekening werd gehouden, was dat een volgende terrorist zou toeslaan zodra hulpdiensten waren toegesnel. Een arts die betrokken was bij de hulpverlening op Zaventem zei hierover:

‘Het leek een boze droom, alsof er overal bommen konden afgaan. We voelden ons in gevaar, dachten dat er zich misschien nog een bom in de luchthaven bevond om de hulpteams te treffen.’<sup>35</sup>

De vrees voor een dergelijk scenario bleek niet geheel onterecht: in de vertrekhal van Brussels Airport lag nog een derde, veel zwaardere bom, die niet was afgegaan. De locatie van deze bom werd pas uren later achterhaald. En de persoon die deze bom op het vliegveld had achtergelaten, ook wel bekend als ‘de man met het hoedje’, was tot op dat moment spoorloos. De schade die deze bom had kunnen aanrichten, zo bleek later, zou bovendien veel groter zijn geweest dan die van de andere twee bommen samen.<sup>36</sup>

De gebeurtenissen op het vliegveld en het metrostation raakten de hulpverleners diep, aangezien het hun taak is om mensen te redden. Het frustreerde hen dan ook dat zij moesten wegvluchten om zichzelf in veiligheid te brengen en daarbij slachtoffers achter moesten laten. Sommige slachtoffers voelden zich in de steek gelaten; zij hadden het gevoel dat hun leven minder waard was dan dat van de hulpverleners ter plaatse. Er waren ook slachtoffers die begrip toonden, aldus een brandweerman die ter plaatse was:

‘Je kunt maar één slachtoffer tegelijk buiten dragen. Degenen die moesten achterblijven, toonden daar begrip voor. Dat waren voor mij de echte helden.’<sup>37</sup>

<sup>35</sup> *De Standaard*, 22 april 2016. Een maand na 22/3: kroongetuigen vertellen hun verhaal. Op 31 juli 2017 ontleend aan [http://www.standaard.be/cnt/dmf20160422\\_02251810](http://www.standaard.be/cnt/dmf20160422_02251810).

<sup>36</sup> *Idem.*

<sup>37</sup> *Idem.*

Er was veel dankbaarheid voor de hulp die politie, brandweer en verplegend personeel boden. Waar velen een stap terug zouden doen, deden deze mensen juist een stap naar voren. Twee maanden na de aanslagen bedankte premier Michel alle hulpverleners dan ook tijdens een herdenkingsplechtigheid:<sup>38</sup>

‘We zijn ook alle mensen die levens gered hebben dankbaar: de hulpverleners die ter plaatse gingen, snel en onbaatzuchtig. Deze mannen en vrouwen leveren het bewijs dat er in velen van ons moed schuilgaat. Ook dat geeft ons hoop voor de toekomst.’

#### **Bomdreiging op Brussels Airport**

Om 7.58 uur ontplofte de eerste bom in de vertrekhal van Brussels Airport. Amper 15 seconden later ontplofte er een tweede bom. Brandweereenheden van Zaventem, Vilvoorde en Brussel rukten uit: onderweg hoorden zij dat het om een aanslag ging. Ondertussen waren er ook drie ambulances en twee artsen onderweg. De eerste ambulances waren om 08.30 uur ter plaatse. De toegesnelde brandweermensen begonnen meteen gewonden te evacueren uit de vertrekhal, maar lang duurde dat niet. Om 8.37 uur ging plots het gerucht dat er op de luchthaven nog meer bommen waren en de toegesnelde hulpverleners vluchtten de vertrekhal uit. De gewonde slachtoffers bleven achter.

‘Iemand riep: “Buiten! Buiten! Er zijn nog bommen!” Dus hebben we het op een lopen gezet. Voor een brandweerman zijn er op zo’n moment twee “modi”: fight or flight. We hebben de evacuatie op automatische piloot gedaan, maar toen ons eigen leven in gevaar kwam, moesten we wel vluchten. Je kunt op zo’n moment niet iedereen meenemen. Dat we mensen hebben moeten achterlaten, ligt tot op de dag van vandaag gevoelig.’<sup>39</sup> (Brandweerman)

Door het gevoel van dreiging werd besloten om alle gewonden te verplaatsen naar een vooruitgeschoven medische post die werd ingericht bij de brandweerkazerne op de luchthaven. Ook hier leken hulpverleners en slachtoffers niet veilig te zijn, want korte tijd later, rond 9.30 uur, brak ook hier paniek uit omdat er vermoedens waren van nieuwe aanslagen, mogelijk met een vuile bom van gistend dierlijk afval. Daarom werd de zojuist ingerichte hulpverlening bij het vliegveld weer geëvacueerd.

<sup>38</sup> *Belga*, 22 mei 2016. Emotionele hulde aan slachtoffers terreuraanslagen. Op 31 juli 2017 ontleend aan <http://www.hln.be/hln/nl/36484/Aanslagen-Brussel/article/detail/2711220/2016/05/22/Emotionele-hulde-aan-slachtoffers-terreuraanslagen.dhtml>.

<sup>39</sup> *Idem*.



'Er was opnieuw paniek. Een schutter? Een bomauto? Veel onduidelijke berichten. Omstreeks halftien moet dat geweest zijn. Ik heb mensen over betonnen omheiningen zien springen. Ook mensen die een voet verloren hadden, gingen op de loop. Surreële beelden.'<sup>40</sup> (Brandweerman)

Een groep politieagenten en brandweermensen liep weg van de terminal; agenten trokken hun dienstwapens. Maar niet iedereen had de mogelijkheid om weg te vluchten. Sommige slachtoffers konden worden verplaatst; anderen zochten dekking naast het brandweergebouw achter vuilniscontainers. Slachtoffers die niet weg konden komen, voelden zich verlaten:

'Op een bepaald ogenblik werden we alleen achtergelaten, ik heb geen benul waarom. In feite werden alle dokters en spoedartsen geëvacueerd, omdat er nog een bom was gevonden bij de broodjeszaak *Délifrance*. Kennelijk schrijft de procedure voor dat wij rustig mogen creperen als de bom ontploft, maar dat verzorgers beschermd moeten worden...'<sup>41</sup> (Slachtoffer aanslag Zaventem)

De reden van de plotse commotie bleef onduidelijk. Uiteindelijk duurde het tot na het middaguur voordat duidelijk werd dat er nog een derde bom in de vertrekhal lag. Deze laatste bom werd gecontroleerd tot ontploffing gebracht, nadat iedereen was geëvacueerd.

### Bomdreiging op metrostation Maalbeek

Bij het metrostation Maalbeek waren hulpverleners snel ter plaatse: de noodprocedure was al opgestart door de gebeurtenissen op Brussels Airport en hulpverleners waren daardoor extra alert en stonden paraat. Een medische voorpost kon onmiddellijk worden opgezet.<sup>42</sup> De gewonden werden eerst op straat behandeld, maar omdat de vrees bestond dat de aanslagen nog niet voorbij waren, werden er in het hoofdkantoor van de politieke partij CD&V en in een hotellobby gewondennesten ingericht voor ongeveer tachtig slachtoffers met zware of lichte verwondingen. Ook in Maalbeek werd lange tijd gevreesd voor een vervolgaanslag.

<sup>40</sup> *De Standaard*, 22 april 2016. Een maand na 22/3: kroongetuigen vertellen hun verhaal. Op 31 juli 2017 ontleend aan [http://www.standaard.be/cnt/dmf20160422\\_02251810](http://www.standaard.be/cnt/dmf20160422_02251810).

<sup>41</sup> *Idem*.

<sup>42</sup> Uit: Dreiging en terrorismegevolgbestrijding voor de witte kolom: en wat doen wij?, verslag van de werkconferentie 29 juni 2016, p. 17. Op 31 juli 2017 ontleend aan <http://www.ifv.nl/kennisplein/Documents/20160629-GHOR-Dreiging-en-terrorismegevolgbestrijding-in-de-witte-kolom.pdf>.

Om die reden werd besloten tot evacuatie van hulpverleners en medewerkers van omliggende overheidsgebouwen. Ook kwam de hulpverlening in het metrostation stil te liggen toen er een verdacht pakketje in het station werd aangetroffen:

‘Op een gegeven moment begonnen alle brandweerwagens te toeteren. Dat gebeurde nadat in de metro een tweede verdacht pakket was gevonden. Zij meldden dat intern, waarna alle brandweerwagens in de buurt begonnen te toeteren, minutenlang. Iedereen weet dan dat hij zich uit de voeten moet maken. Ook de ambulanciers moesten weg, zij moesten iemand achterlaten met wie ze bezig waren. Dat lijkt vreemd, maar je moet altijd eerst kijken naar de eigen veiligheid. Als hulpverleners gewond raken, kunnen ze een slachtoffer ook niet helpen. Het bleek vals alarm, maar de ontmijningsdienst werd er toch bijgehaald. Alles bijeen duurde dat een twintigtal minuten. Toen die ambulanciers weer bij hun slachtoffer kwamen, was die persoon overleden.’<sup>43</sup> (Agent)

Het vermoeden van een tweede bom in het metrostel, foutieve informatie dat er ergens geschoten zou worden en een eventuele derde aanslag compliceerde het werk van de hulpverleners en zorgde ervoor dat voor sommige slachtoffers de hulp te laat kwam.<sup>44</sup> Sommige hulpverleners worstelen daar nog altijd mee; anderen hadden het gevoel dat zij er alles aan hebben gedaan om de slachtoffers te helpen:

‘Veel collega’s blijven achter met een wrang gevoel. We hebben in elk geval alles gedaan wat we konden, en méér.’<sup>45</sup> (Brandweerman)

### AMOK-aanpak

Uit bovenstaande blijkt dat hulpverleners zich onveilig voelden op het moment dat zij slachtoffers probeerden te helpen. Er was veel onduidelijkheid en er werd gevreesd dat er mogelijk nog een aanslag zou volgen. Eigenlijk verschilt een dergelijke situatie niet veel van een zogenoemde AMOK-situatie waarbij hulpverleners te maken hebben met een *active shooter* en, net als bij een terroristische dreiging, op het gevaar af moeten om slachtoffers te helpen.

43 *De Standaard*, 22 april 2016. Een maand na 22/3: kroongetuigen vertellen hun verhaal. Op 31 juli 2017 ontleend aan [http://www.standaard.be/cnt/dmf20160422\\_02252055](http://www.standaard.be/cnt/dmf20160422_02252055).

44 Uit: Dreiging en terrorismegevolgbestrijding voor de witte kolom: en wat doen wij?, verslag van de werkconferentie 29 juni 2016, p. 17. Op 31 juli 2017 ontleend aan <http://www.ifv.nl/kennisplein/Documents/20160629-GHOR-Dreiging-en-terrorismegevolgbestrijding-in-de-witte-kolom.pdf>.

45 *De Standaard*, 22 april 2016. Een maand na 22/3: kroongetuigen vertellen hun verhaal. Op 31 juli 2017 ontleend aan [http://www.standaard.be/cnt/dmf20160422\\_02251810](http://www.standaard.be/cnt/dmf20160422_02251810).

Naar aanleiding van een reeks schietincidenten wereldwijd in winkelcentra en scholen is in 2010 in Nederland de AMOK-procedure vastgesteld. Deze procedure is erop gericht dat politiemensen zo snel mogelijk een gewapend persoon uitschakelen om zo (meer) slachtoffers te voorkomen. Voordat de AMOK-procedure bestond, werd er bij ernstige schietincidenten meestal gelijk gehandeld als bij een gijzelings situatie: de omgeving werd afgezet, de plaats-incident omsingeld, de confrontatie werd niet direct aangaan, maar er werd eerst informatie verzameld en gewacht op specialistische eenheden (zoals onderhandelaars en arrestatieteams) (zie Van Duin et al., 2012, p. 25-38). Maar een schutter zoals die op Columbine High School of in het winkelcentrum in Alphen aan den Rijn, heeft meestal als doel om zo veel mogelijk slachtoffers te maken; afwachten is daarom niet wenselijk. De AMOK-benadering houdt daarom in dat politiemensen in dergelijke situaties juist op het gevaar afgaan en proberen de dader uit te schakelen.

Verschilt nu een AMOK-situatie van een terroristische aanslag of is een terroristische aanslag, waarbij er een kans op vervolgaanslagen bestaat, eigenlijk een AMOK-situatie? En moeten politiemensen daarom op eenzelfde wijze getraind worden? In hoeverre verschilt de aanpak voor politiemensen als er sprake is van een terroristische dader of een zogenaemde *active shooter* met psychopathologische problemen? Volgens politiedocumentatie moeten toegesnelde politieagenten in een AMOK-situatie rekening houden met de volgende zaken (Van Duin et al., 2012, p. 30):

- confrontatie met een individu dat bereid is tot vuurwapengebruik, zich onvoorspelbaar gedraagt, hoogstwaarschijnlijk geestelijk gestoord is, hoogstwaarschijnlijk suïcidaal is en geen ontsnapingsplan heeft;
- de waarschijnlijkheid dat de agenten zelf gebruik zullen moeten maken van hun vuurwapen;
- het aantreffen van vele gewonde of dode slachtoffers;
- het moeten voorbijgaan aan (om hulp vragende) ernstig gewonde personen om op zoek te gaan naar de *active shooter*;
- een chaotische en onduidelijke situatie vol rennende en schreeuwende mensen, mensen in paniek, mensen die bevriezen, mensen die willen helpen en om hulp vragen.

Veel van bovenstaande punten zullen ook gelden bij een terroristische aanslag: er zullen veel slachtoffers zijn, er zal een zekere chaos bestaan en er is sprake van een dader die bereid is te sterven voor zijn of haar idealen. Een belangrijk verschil is echter dat de meeste *active shooters* zelfstandig te werk gaan, terwijl er bij aanslagen zoals die in Brussel en Parijs meerdere daders waren die op meerdere plaatsen toesloegen. Bovendien, zo lijkt het, hebben *active shooters* meestal geen hulpverleners als doelwit, terwijl het gerucht bestaat dat vervolgaanslagen zich specifiek op toegesnelde hulpverleners zouden richten. Ook maken terroristen vaak gebruik van explosieven die andere verwondingen tot gevolg hebben en daarom een ander soort hulpverlening vragen. En waar bij een *active shooter* de directe dreiging van een schutter uitgaat, kan bij een terroristische aanslag elke achtergelaten koffer of rugzak een mogelijke bom zijn. Het is voor hulpverleners daardoor moeilijker inschatten of de kust veilig is.<sup>46</sup>

Toen er een aanslag plaatsvond op de redactie van *Charlie Hebdo* kreeg de Parijse politie het bericht dat er werd geschoten. Verschillende eenheden gingen er direct op af, onder wie twee bikers die reeds in de buurt waren. Op videobeelden van een toevallige getuige is te zien hoe deze agenten recht op de aanslagplegers affietsten. Een van de terroristen begon te schieten en het lukte de bikers ternauwernood om dekking te vinden. De twee agenten gingen af op een melding dat er werd geschoten; dat het een terroristische aanslag met volautomatische geweren betrof, kwam (toen nog) als een verrassing. Zij mogen dan ook van geluk spreken dat zij de situatie overleefden. Een snelle reactie is meestal essentieel om de daders uit te schakelen en (meer) slachtoffers te voorkomen, maar daar staat tegenover dat hulpverleners over voldoende informatie moeten beschikken voordat zij ergens op afgaan en hun leven in de waagschaal stellen. Het dilemma daarbij is: wanneer weet je zeker dat het om een aanslag gaat? Kost het niet te veel tijd om deze informatie eerst in te winnen? En zijn we dan niet eigenlijk terug bij af – pre-AMOK-procedure – als agenten eerst informatie moeten

<sup>46</sup> Uiteraard wordt er nagedacht hoe hiermee om te gaan. Zo is er een zogenaamd 'ringenmodel' ontwikkeld waarbij het debat wordt gevoerd of brandweer- en ambulancepersoneel direct optreedt in de binnenste ring (de *hotzone*) of wacht totdat het sein veilig wordt gegeven door politiediensten.

verzamelen, niet direct de confrontatie mogen aangaan en moeten afwachten tot de specialisten (in dit geval de DSI)<sup>47</sup> ter plaatse zijn?

*Zijn hulpverleners wel een doelwit?*

Kort na terroristische aanslagen volgen er vaak geruchten en speculaties dat er nog meer aanslagen op handen zijn. Hoewel voor hulpverleners een volledig veilige (werk)omgeving niet te garanderen is en zij tijdens hun werkzaamheden wel vaker geconfronteerd worden met risico's, bemoeilijken dergelijke geruchten wel hun werk. Bovendien kunnen hulpverleners het gevoel hebben dat zij bij terroristische aanslagen extra gevaar lopen omdat zij 'een doelwit' zijn geworden, aldus een Belgische brandweerman. Trainingen voor hulpverleners op het gebied van terrorismegevolgbestrijding richten zich dan ook op de directe dreiging van nog aanwezige terroristen en mogelijke vervolgaanslagen. Uit onderzoek blijkt echter dat hulpverleners eerder slachtoffer werden van indirecte omgevingsfactoren, zoals het instorten van een gebouw na een aanslag, dan door gerichte aanvallen van terroristen (Thompson et al., 2014). Volgens Amerikaanse onderzoekers moet het idee dat terroristen erop uit zijn om hulpverleners te treffen, sterk gereduceerd worden. Hoewel er grote zorgen bestaan onder hulpverleners dat zij doelwit kunnen zijn, is dit uit eerdere aanslagen niet gebleken. Alleen in conflictgebieden komt het voor dat militairen die afkomen op een aanslag als (militair) doelwit worden gebruikt. Daarnaast wordt vaak verwezen naar de aanslagen in Madrid in 2004 waar vier van de veertien bommen niet afgingen. Er werd gedacht dat deze bommen bedoeld waren voor toegesnelde hulpverleners, maar onderzoek wees uit dat de vier aangehechte timers (in de vorm van mobiele telefoons) op precies dezelfde tijdstippen waren gezet als de andere bommen, maar dat de mobiele telefoons exact 12 uur achterliepen. Ook bij de aanslagen op Bali in 2002 deed het verhaal de ronde dat het busje dat ontplofte op de stoep van de discotheek, waar vlak daarvoor een zelfmoordterrorist zich opblies, bedoeld was voor toegesnelde hulpverleners en vluchtende bezoekers. Maar veel tijd zat er niet tussen de explosies, mogelijk slechts seconden (Thompson et al., 2014).

<sup>47</sup> De DSI is een bijzondere bijstandseenheid die in het kader van de strafrechtelijke handhaving van de rechtsorde als taak heeft alle vormen van ernstig geweld dan wel terrorisme over het gehele geweldsspectrum te bestrijden.

Kunnen we er daarmee van uitgaan dat hulpverleners kort na een aanslag veilig ter plaatse kunnen gaan? Eens kan natuurlijk de eerste keer zijn dat een terrorist het op toegesnelde hulpverleners heeft gemunt. Het onvoorspelbare karakter van terrorisme en de angst die het meebrengt, is ook direct zijn kracht. En tijdens de aanslagen in Mumbai in 2008 werden er op meerdere plekken in de stad gelijktijdig aanslagen gepleegd. Het duurde nog drie dagen voordat de terroristische aanvallen werden afgeslagen: het betrof hier eigenlijk een lange keten van vervolgaanslagen. Geen van de aanslagen was gericht op brandweer- of medisch personeel, maar er kwamen wel meerdere politiemensen om die op de situatie afgingen (Thompson et al., 2014). Mogelijk lopen politiemensen meer risico bij (vervolg)aanslagen dan andere hulpverleners door de aard van hun werkzaamheden.

#### *Beschermen van hulpverleners*

Ook al zijn risico's inherent aan het werk van hulpverleners, de eigen veiligheid van alle hulpverleners moet wel zo goed als mogelijk worden gewaarborgd. Afwachten is geen optie omdat slachtoffers direct hulp nodig kunnen hebben. Omdat bij een terroristische dreiging het sein 'veilig' moeilijk te geven is, moeten hulpverleners zelf inschatten of de situatie veilig genoeg is om slachtoffers te helpen. Als zij ter plaatse geconfronteerd worden met een schutter, bom of explosie dan is vluchten natuurlijk geaccepteerd, hoewel het natuurlijk hun kerntaak is om hulp te verlenen. Een hulpverlener heeft echter pas vanuit een veilige positie een meerwaarde. Die veilige positie kan wellicht worden vergroot door (het wachten op) specialistische hulp vanuit de goed uitgeruste DSI en het beter outilleren en trainen van hulpverleners voor optreden tijdens geweldincidenten in het algemeen. De kans dat een hulpverlener daadwerkelijk geconfronteerd wordt met een terroristische aanslag is (gelukkig) nog altijd klein.

### **3.4 Wel of geen lockdown?**

Het lectoraat Crisisbeheersing van het IFV en het lectoraat Publiek Vertrouwen in Veiligheid van Hogeschool InHolland hebben gezamenlijk onderzoek verricht naar de impact van terroristische aanslagen op een samenleving (Van Duin & Eysink Smeets, 2017). In dat onderzoek is

ook aandacht besteed aan het dilemma waarmee samenlevingen lijken te worstelen nadat een aanslag heeft plaatsgevonden. Aan de ene kant wil de overheid haar burgers beschermen door maatregelen te treffen die de kans op een vervolgaanslag verkleinen (het stilleggen van openbaar vervoer, sluiten van winkelcentra en afgelasten van evenementen). Aan de andere kant wil een samenleving zich veerkrachtig tonen en laten zien dat een aanslag geen effect heeft op het openbare leven.

De impact van een terroristische aanslag is vaak groot, mede door de intentie die erachter zit. En daar gaat het terroristen nu juist om: het is niet hun doel om zo veel mogelijk slachtoffers te maken, maar het gaat hen om de politieke en maatschappelijke gevolgen die een aanslag teweegbrengt (Bakker, 2012). Ze willen angst creëren en solidariteit ondermijnen.<sup>48</sup> Om de terroristen niet in de kaart te spelen zou de reactie van een samenleving op een aanslag eigenlijk minimaal moeten zijn. Toch veranderen burgers hun normale gedrag door die plekken te mijden waar veel mensen samenkomen.

In deze paragraaf zal gekeken worden wat de impact was van de aanslagen in Brussel op de samenleving. Daarbij gaat de analyse in op het dilemma of het openbare leven moet worden stilgelegd na een aanslag (een zogenoemde *lockdown*) om burgers te beschermen of dat terroristen daarmee juist hun doel bereiken.

#### *De psychische impact van de aanslagen in Brussel*

Getuigen van de aanslagen in Brussel hadden moeite om te verwerken wat ze gezien hadden en konden de gebeurtenissen van 22 maart in de dagen en weken erna maar moeilijk loslaten. Velen kampten een maand na de aanslagen met slaapproblemen, gebrek aan eetlust en angst voor grote massa's. Angst ingegeven door terrorisme kan ervoor zorgen dat mensen hun gedrag veranderen: bijvoorbeeld dat ze minder vaak van huis gaan, minder vliegen of niet meer naar grote sociale evenementen gaan (Maguen, Papa & Litz, 2008).

<sup>48</sup> The Christian Science Monitor, 23 maart 2016. Belgium bombings: Europeans show resilience to terrorism's 'new normal'. Op 31 juli 2017 ontleend aan <http://www.csmonitor.com/World/Europe/2016/0323/Belgium-bombings-Europeans-show-resilience-to-terrorism-s-new-normal-video>.

‘Op de metro of ander openbaar vervoer durven we niet meer. Dus doen we alles met de wagen, wat niet evident is in Brussel. Ook naar een restaurant gaan, of naar een winkelcentrum, valt ons zwaar. Je bent constant op je hoede.’<sup>49</sup> (Slachtoffer aanslag Zaventem)

In november 2015, na de aanslagen in Parijs maar nog voor de aanslagen in Brussel, vond een onderzoek plaats onder 805 Belgen om hun reactie op de terroristische dreiging in hun land te peilen. Van de respondenten gaf 43 procent aan dat zij alerter waren geworden in openbare ruimtes en op openbare plekken; 38 procent gaf aan dat zij grootschalige evenementen vermeden, 25 procent liet zijn kinderen niet langer deelnemen aan buitenschoolse activiteiten en ruim 21 procent reisde niet meer met het openbaar vervoer. Daar stond tegenover dat 62 procent van de respondenten weigerde om het openbaar vervoer te vermijden vanwege de terroristische dreiging (Crijns, Cauberghe & Hudders, 2016).

#### *De economische impact van de aanslagen in Brussel*

Een verandering in gedrag, ingegeven door angst voor aanslagen, kan haar weerslag hebben op bijvoorbeeld de economie. Zo was de impact van de aanslagen in Brussel op de Belgische economie enorm: vooral de horeca en het toerisme werden zwaar getroffen. In de maanden na de aanslagen werden in Brussel en Vlaanderen 1 miljoen minder hotelovernachtingen geboekt en daalden de inkomsten van de horecabranche met zo'n 25 procent (Crijns, Cauberghe & Hudders, 2016). Het aantal passagiers dat via het vliegveld in Zaventem vloog, daalde met 3,9 procent en ook reisden aanzienlijk minder mensen met de metro.

#### *Moet het openbare leven stoppen of doorgaan?*

Bovenstaande laat zien dat burgers hun gedrag na een aanslag aanpassen door bijvoorbeeld die plekken te mijden waar veel mensen samenkomen. Daarnaast hebben burgers een grote behoefte aan ‘betrouwbaar leiderschap’ (Heldring, 2004): ze willen weten of winkels en scholen open blijven en vragen zich af of ze veilig naar de bioscoop kunnen gaan of evenementen worden afgelast. Na de aanslagen

<sup>49</sup> *De Standaard*, 22 april 2016. Een maand na 22/3: kroongetuigen vertellen hun verhaal. Op 31 juli 2017 ontleend aan [http://www.standaard.be/cnt/dmf20160422\\_02251810](http://www.standaard.be/cnt/dmf20160422_02251810).



in Brussel adviseerde het nationale crisiscentrum mensen om binnen te blijven en werd het openbaar vervoer stilgelegd. Er werd besloten om de scholen niet te sluiten, maar buitenschoolse activiteiten werden wel afgelast en de schooldeuren gingen op slot.

Het geeft rust om te weten wat er moet gebeuren als een aanslag plaatsvindt. Bovendien zou het tijdelijk de veiligheid voor burgers kunnen vergroten. Want had, als in Brussel direct al het openbaar vervoer was stilgelegd, de aanslag op metrostation Maalbeek misschien voorkomen kunnen worden? Een antwoord op die vraag zoeken we hier niet. Hieronder wordt wel een aantal voor- en nadelen schetst van een zogenoemde *lockdown* na een aanslag.

*Voordelen lockdown* Een voordeel van een *lockdown* is dat die kan worden voorbereid. In plannen kan worden vastgelegd wat er moet gebeuren als er een aanslag plaatsvindt. Hierdoor kan er snel(ler) worden gehandeld. Een *lockdown* kan burgers dan het gevoel geven dat de overheid de situatie onder controle heeft. Uit onderzoek blijkt dat de impact van aanslagen kleiner is en burgers veerkrachtiger reageren als zij het gevoel hebben dat de overheid goed is voorbereid op aanslagen (Heldering, 2004). Een ander voordeel van een *lockdown* is dat mogelijk meer slachtoffers kunnen worden voorkomen doordat plekken met veel publiek worden gesloten. Als bijvoorbeeld de metro in Brussel eerder was stilgelegd (en deze was al snel afgesloten gezien de enorme operatie die het behelst), dan had hier geen vervolgaanslag kunnen plaatsvinden. Aan de andere kant zullen aanslagplegers hun plannen gemakkelijk kunnen bijstellen. De aanslagplegers in Brussel hadden het eigenlijk voorzien op het EK in Frankrijk. Maar toen zij het gevoel kregen dat ze ieder moment opgepakt konden worden, weken ze uit naar een ander doelwit. Een praktisch voordeel van een *lockdown* ten slotte is dat eventuele slachtoffers gemakkelijker vervoerd kunnen worden als het (stads)leven is stilgelegd. Na de aanslagen op het vliegveld en het metrostation werden alle inwoners van Brussel gevraagd om op hun plek te blijven. Als iedereen massaal naar huis was gegaan, had dit voor een verkeersinfarct kunnen zorgen waardoor ambulances geen vrij baan meer hadden.

‘Na de ontploffing in Maalbeek lag de metro stil. Het openbaar vervoer reed nauwelijks en het spitsuur was nog bezig. Op dat moment

was onze voornaamste bekommernis de ambulances vrije baan te geven. Als we iedereen zouden vragen naar huis te gaan, riskeerden we de verkeerschaos te vergroten. We hadden toen ook nog geen zicht op andere daders of locaties waar ze zouden kunnen toeslaan. [Er is toen] definitief uitgemaakt dat we [mensen] zouden vragen binnen te blijven.<sup>50</sup> (Leider commandocentrum)

*Nadelen lockdown* Waar een *lockdown* burgers het gevoel kan geven dat de overheid de situatie onder controle heeft, kan deze ook gevoelens van angst oproepen. Toen in november 2015 de stad Brussel vijf dagen afgesloten werd, patrouilleerden politie en militairen – veelal gemaskerd en zwaarbewapend – door de straten.<sup>51</sup> Veel inwoners vonden dit beangstigend en hadden het gevoel dat zij in een oorlogsgebied leefden. Ook na de aanslagen in Brussel zelf heerste er veel ongerustheid, mede omdat mensen moesten blijven waar zij op dat moment waren. De burgemeester van de Brusselse gemeente Molenbeek sprak daarover:<sup>52</sup>

‘Mensen waren in schok, in paniek. Ouders waren ongerust, mensen konden hun familie niet bereiken door de problemen met het telefoonnetwerk, ze wisten niet hoe ze zich moesten verplaatsen zonder openbaar vervoer.’

Daarnaast kan een *lockdown* financiële gevolgen hebben doordat het hele openbare leven wordt stilgelegd. Mensen kunnen niet naar hun werk, winkels en horecagelegenheden blijven gesloten. De *lockdown* van november 2015 zou de Belgische samenleving naar schatting 350 miljoen euro hebben gekost.<sup>53</sup> Een ander groot nadeel is dat het terroristen eigenlijk in de kaart speelt. Het is immers het doel van een terrorist om de maatschappij te ontwrichten en een *lockdown* betekent dat

50 *De Standaard*, 22 april 2016. Een maand na 22/3: kroongetuigen vertellen hun verhaal. Op 31 juli 2017 ontleend aan [http://www.standaard.be/cnt/dmf20160422\\_02251810](http://www.standaard.be/cnt/dmf20160422_02251810).

51 *De Volkskrant*, 26 november 2015. Nieuws: Buitenland: Dreigingsniveau Brussel onverwacht verlaagd. Op 31 juli 2017 ontleend aan <http://www.volkskrant.nl/buitenland/dreigingsniveau-brussel-onverwacht-verlaagd-a4195740/>.

52 *De Standaard*, 22 april 2016. Een maand na 22/3: kroongetuigen vertellen hun verhaal. Op 31 juli 2017 ontleend aan [http://www.standaard.be/cnt/dmf20160422\\_02251810](http://www.standaard.be/cnt/dmf20160422_02251810).

53 Trends, 7 januari 2016. Economie: Terreurdreiging: Lockdown van Brussel kost 350 miljoen euro. Op 31 juli 2017 ontleend aan <http://trends.knack.be/economie/finance/terreurdreiging-lockdown-van-brussel-kost-350-miljoen-euro/article-normal-642915.html>.

het gehele openbare leven wordt stilgelegd. Als er dus met een *lockdown* wordt gereageerd op een aanslag, dan heeft een klein aantal terroristen een enorme impact op de samenleving. Bovendien weten we uit ervaring dat de meeste aanslagen 1 à 2 uur na aanvang voorbij zijn. Heeft het dan nog zin om winkelcentra te sluiten? Of moeten we juist zo snel mogelijk weer terug naar ‘normaal’, zodat de impact beperkt blijft?

#### *Terug naar normaal*

Tijdens een persconferentie op dinsdagavond 22 maart 2016 onderstreepte premier Michel dat het ‘zeer belangrijk’ was om zo snel mogelijk het normale leven weer op te pakken.<sup>54</sup> Zo werd diezelfde middag door de burgemeesters van alle Brusselse deelgemeenten en de Brusselse minister-president afgesproken dat evenementen niet werden geannuleerd en dat scholen en winkelcentra niet gesloten werden. Bovendien gaven minister-president Vervoort en minister van Mobiliteit Smet tijdens een Brusselse regionale veiligheidsraad aan dat zij de metro zo snel mogelijk weer wilden laten rijden. Rond 16.00 uur ’s middags reden er alweer elf buslijnen en twee tramlijnen zodat mensen thuis konden komen. Door het openbaar vervoer weer te laten rijden, wilde de overheid ook tonen dat zij zich niet liet intimideren door terroristen.

‘We reageerden sneller en efficiënter dan na de aanslagen in Parijs, want we hadden al ervaring. Na Parijs wist de Nationale Veiligheidsraad niet wat te doen met de situatie – zeker tijdens de *lockdown* in december. Toen ging alles gewoon dicht, met grote gevolgen voor Brussel. Nu kregen het federaal en het regionaal niveau de zaken beter beheerd.’<sup>55</sup> (Burgemeester Molenbeek)

Ook in de maanden die volgden, was te zien dat mensen in Brussel het normale leven weer oppakten. Hoewel het aantal metroreizigers in de stad na de aanslagen aanzienlijk daalde, was het aantal metroreizigers eind juni (dus zo’n drie maanden na de aanslag) alweer terug op het

54 *De Volkskrant*, 22 maart 2016. Nieuws buitenland: Honderden mensen delen verdriet op Beursplein Brussel. Op 31 juli 2017 ontleend aan <http://www.volkskrant.nl/buitenland/honderden-mensen-delen-verdriet-op-beursplein-brussel-a4267875/>.

55 *De Standaard*, 22 april 2016. Een maand na 22/3: kroongetuigen vertellen hun verhaal. Op 31 juli 2017 ontleend aan [http://www.standaard.be/cnt/dmf20160422\\_02251810](http://www.standaard.be/cnt/dmf20160422_02251810).

oude niveau. Op 1 mei werd de vertrekhal van het vliegveld in Zaventem heropend.<sup>56</sup> Hoewel hieruit de veerkracht van de samenleving bleek, werden er wel zeer strenge veiligheidsmaatregelen getroffen die voor veel vertragingen zorgden.

#### *Hoe verder na een aanslag?*

De *lockdown* zoals die in Brussel in november 2015 werd afgekondigd toen vermoed werd dat de Parijse aanslagplegers zich mogelijk in de Belgische hoofdstad ophielden, was tijdelijk aanvaardbaar. Maar het was ongewenst om het openbare leven voor langere tijd stil te leggen.<sup>57</sup> Mensen konden niet naar hun werk, kinderen konden niet naar school en toeristen meden de stad. Als een dergelijke situatie te lang voortduurt, heeft een klein aantal terroristen een enorme impact op de samenleving. Het stilleggen van het openbare leven speelt terroristen in de kaart, aangezien het hun doel is om de maatschappij te ontregelen. Inderdaad, aanslagen ontregelen een samenleving op de korte termijn, maar terroristen winnen alleen als de samenleving ook op de lange termijn ontregeld raakt, bijvoorbeeld door een langdurige noodverordening zoals die bestond in Frankrijk. Dergelijke noodverordeningen en *lockdowns* zouden op die manier onze eigen regels ten aanzien van vrijheid in onze rechtsstaat kunnen schenden.<sup>58</sup> Daarmee bepaalt eigenlijk niet de terrorist, maar de samenleving zelf hoe groot de impact van een aanslag uiteindelijk is.<sup>59</sup>

### 3.5 Afronding

Terroristische aanslagen hebben een grote impact op een samenleving: de aanslagen zelf hebben een grote impact maar ook de dreiging die uitgaat van mogelijke aanslagen heeft invloed op een samenleving daar

<sup>56</sup> Trends, 21 april 2016. Economie: Bedrijven: Een maand na de aanslagen: hoe België economisch probeert overeind te krabbelen. Op 31 juli 2017 ontleend aan <http://trends.knack.be/economie/bedrijven/een-maand-na-de-aanslagen-hoe-belgie-economisch-probeert-overeind-te-krabbelen/article-longread-694231.html>.

<sup>57</sup> Trouw, 24 november 2015. Brussel toont hoe terreur ontregelt, maar de rechtsstaat is veerkrachtig. Op 31 juli 2017 ontleend aan <https://www.trouw.nl/home/brussel-toont-hoe-terreur-ontregelt-maar-de-rechtsstaat-is-veerkrachtig-a89e5d28/>.

<sup>58</sup> Idem.

<sup>59</sup> Idem.

deze kan leiden tot angst bij burgers, bestuurders en hulpverleners. Het is belangrijk om te beseffen dat niet alle aanslagen voorkomen kunnen worden, maar dat een samenleving wel invloed heeft op hoe er met een aanslag wordt omgegaan en wat de impact van een aanslag is. De casus in Brussel leert ons dat een *lockdown* als reactie op een aanslag op de korte termijn een gunstig effect kan hebben. Denk hierbij aan het mogelijk voorkomen van vervolgaanslagen doordat mensen thuis blijven of het gevoel geven aan burgers dat de situatie onder controle is. Echter, op langere termijn, eigenlijk buiten het gouden uur, werkt een *lockdown* averechts. Het langdurig stilleggen van het openbare leven is precies wat terroristen graag willen en speelt hen in de kaart. Bovendien wordt het effect van een aanslag vele malen vergroot als een samenleving wordt stilgelegd en niemand meer naar buiten durft of mag. Vandaar dat in Brussel ook alles op alles werd gezet om zo snel mogelijk terug te gaan naar het normale.

Een andere belangrijke les die deze casus ons leert, is dat een terroristische aanslag niet veel verschilt van AMOK-situaties als het de eigen veiligheid van hulpverleners betreft. Adang (2012) stelde al eens voor om een meer algemene geweldstraining te ontwikkelen om agenten voor te bereiden op allerlei potentieel gevaarlijke situaties die zij in de dagelijkse praktijk tegenkomen. Als agenten deze training op regelmatige basis kunnen inzetten in de praktijk, zouden ze ook beter zijn voorbereid op zeldzamere geweldsituaties zoals een *active shooter* of een terroristische aanslag. Brandweer- en ambulancepersoneel dat in de dagelijkse praktijk helaas ook met geweld geconfronteerd wordt, zou op vergelijkbare wijze voorbereid kunnen worden op zowel dagelijkse agressie als uitzonderlijk geweld. Terroristische aanslagen blijven helaas onvoorspelbaar en feitelijk bereiden we ons altijd voor op de aanslagen van gisteren. Met het trainen van meer algemene basisprincipes voor de aanpak van gevaarlijke situaties krijgen hulpverleners hopelijk het vertrouwen om, met behoud van eigen veiligheid, ook in extreme geweldsituaties zoals een terroristische aanslag hun taken uit te voeren.